

Виргиния Мирославска

ФОРМАТА НА СКАЗУЕМОТО КАТО ПОКАЗАТЕЛ ЗА ЕЗИКОВА ВЕЖЛИВОСТ В БЪЛГАРСКИЯ И ПОЛСКИЯ ЕЗИК

Wirginia Mirosawska

THE GRAMMATICAL FORM OF THE PREDICATE AS AN INDICATOR OF POLITENESS IN BULGARIAN AND POLISH

Статията разглежда въпроса за връзката на граматическата форма на сказуемото с нивото на вежливост на изказването в съвременния български и полски език. Сравняват се изреченията, използвани при разговор на неформално и формално ниво. Посочва се съответствието на формите на сказуемото в изказванията в българския и полския език на неформално ниво. Представят се разликите при употребата на сказуемото при комуникативни актове с официален характер и произтичащите от това различия на нивото на вежливост на изказването в полския език.

Ключови думи: речев етикет, формално/официално ниво, неформално/неофициално ниво

The article explores how the grammatical forms of the predicate can be dependent on the level of politeness in modern Bulgarian and Polish. The sentences of two levels of communication – informal and formal – are compared. The author establishes general similarities between the forms of the predicate on the informal level but discovers considerable dissimilarities in formal styles which should be taken into consideration when evaluating the level of politeness in Polish.

Keywords: language etiquette, formal communication, informal communication

Въпросите, свързани с речевия етикет, отдавна престанаха да бъдат в сферата на интересите на авторите на практически наръчници за добри обноски. От години те представляват предмет на изследванията на езиковеди, занимаващи се с езикова прагматика, социология и психология на езика. Автори на най-важните разработки за българския език са Христина Пантелеева, Марияна Стефанова и Кирил Цанков. Тези изследователи се концентрират главно върху анализа на установените фрази на вежливост и проблематиката на езиковата правилност. Само някои трудове разглеждат по-обширно въпросите, свързани с речевия етикет в социолингвистичен и вътрешнолингвистичен аспект. Полската научна литература, която е посветена на тази тема, е по-богата, състои се както от трудове, посветени на проблемите на речевия етикет в съвременния полски език, а също и на историческото развитие на формите на вежливост. Заинтересованите препращам към библиографията, изготвена от Ягода Блох (Блох 2006).

Настоящата статия е посветена на граматическата форма на сказуемото като показател за езикова вежливост в българския и полския език. Ограничавам се до сравняване на изказвания с изявителен, въпросителен и условен характер. Формата на сказуемото в изречения, изразяващи молба, заповед, забрана представлява обширен въпрос, заслужаващ отделна разработка.

В българския и полския език се различават две основни нива на вежливост, наречени неофициално и официално, неформално и формално, а също фамилиарно и нефамелиарно. В статията тези определения ще се използват като взаимозаменяеми.

В двата езика в изказвания с неофициален характер сказуемото е във 2 л. ед. или мн.ч. Ето цитати от разработките, отнасящи се за речевия етикет, илюстриращи разговор с едно лице: *Борко, чувай ли ме?* (Цанков 1988: 55), *Мария, искаш ли да те запозная с един мой приятел?* (Цанков 1988: 59), *Какво правиш?* (Цанков 1988: 65); *Chcesz tu usiąść?* (Хушча 2006: 61), *Dlaczego nic nie mówisz?* (Хушча 2006: 59), *Ciociu, zrobiłaś świetny deser.* (Лажински 2006: 17), *Długo czekałeś?* (Хушча 2006: 164); и с група лица: [...] *wie ste били последни [...], Бихте ли били така любезни да ми помогнете [...]* (Цанков 1988: 58); *Przyjemne macie mieszkanko.* (Марцяник 2007:

52), *Bawiłyście się w teatr?* (Марцяник 2007: 137), *Słyszeliście o tym w naszym serwisie.* (Марцяник 2007: 118).

В посочените примери различията се отнасят само за някои форми на сказуемото в множествено число. На цитираните по-горе форми на глаголите *били сте*, *бихте ли били* биха съответствали полските *byliście è byłyście, bylibyście è byłybyście*, диференцирани по род (в полския език глаголите в множествено число приемат мъжколичен или немъжколичен род). Тези разлики, разбира се, произтичат от различията в граматическите системи на българския и полския език.

Да сравним сега формите на сказуемото в комуникативните актове на официално ниво.

В българския език тогава сказуемото е във 2 л. мн.ч., без оглед на това дали адресантът на изказването се обръща към един адресат или към група хора. В българската научна литература са посочени много примери за изказвания, адресирани към едно лице, напр. *Вие пчелите, госпожице.* (Цанков 1994: 26), *На колко сте години? [...] Изглеждате много по-млад.* (Стефанова 1997: 103), *Добро утро, господин професоре. Как се чувствувате?* (Пантелеева 1994: 37).

Ако сказуемото е изразено с глагол в едно от сложните минали времена, причастието, което е негова част, също приема форма за множествено число (без диференциране по род): *Кога сте влезли?, Чух, че сте знаели много песни.* (Пантелеева 1994: 86, 87). Когато в състава на предиката влиза минало страдателно причастие, то е в единствено число. В единствено число причастията са диференцирани по род: *Господин директоре, нима не разбирате, че постоянно сте воден за носа от Вашия заместник?, Доцент Радева, Вие сте включена в комисията за провеждане на конкурса за асистент.* (Пантелеева 1994: 87). Петър Пашов обръща внимание на това, че изреченията, в които съседни едни на други причастия и прилагателни – части на сказуемото – се различават по отношение на числото, напр. *Вярно ли е, че сте били единствен, останали неизключен след този провал?*, звучат неестествено. Препоръчва да се избягва непосредственото съседство на такива елементи на изречението. (Пашов 1978: 452).

В полския език официално изказване, адресирано към един събеседник, може да бъде реализирано на различни нива на вежливост. Нивото на вежливост е тясно свързано с граматическата форма на глагола, изпълняващ функцията на сказуемо. Вежливото и емоционално неутрално изказване изисква употребата на сказуемо в 3 л. ед.ч. с местоимението *pan, pani**, с което полският език се различава на фона на другите славянски езици: *Co nowego planuje pan napisać?* (Марцяник 2007: 44), *Świetnie pani wygląda.* (Марцяник 2007: 117), *Zapomniał pan o tym.* (Лажински 2006: 18), *Jak pani zrobiła ten sweter?* (Згулкове 1993: 58).

Внимание заслужават изказванията на формално ниво със сказуемо във 2 л. ед.ч., т.е. с форма, характерна за неформалната комуникация: *Co też mi pan tu czytasz!, Pan tylko czytasz i czytasz, a mnie co to ma obchodzić?* (Хушча 2006: 171). Този вид изрази са типични за разговорния полски език на необразовани лица, също така често носят негативен емоционален заряд. Марек Лажински въз основа на данни от Корпуса на полския език на Полското научно издателство прави извода, че изразите *pan, pani* с глагол във 2 л. ед.ч. са характерни за варшавския говор от средата на ХХ в. Подчертава, че по-често се използват спрямо мъже, отколкото спрямо жени (Лажински 2006: 40, 41). Това би потвърдило хипотезата на Ромуалд Хушча, че женските форми от този вид са по-силно експресивно маркирани, отколкото мъжките форми (Хушча 2006: 171). По-малкият им брой в Корпуса на полския език произтича може би от традицията, поведяваща вежливост в контактите с жени.

В изказванията с официален характер сказуемото може също да има формата на глагол във 2 л. мн.ч., въпреки че това е изчезващо явление. Този тип учтиво говорене до неотдавна е било учтива форма, характерна за по-голямата част от полските диалекти и за разговор-

* Приемам мнението на Р. Хушча, че думите *pan, pani, państwo* в такъв контекст не са съществителни, а лични местоимения. (Хушча 1996, 2006). М. Лажински ги нарича дистанционни местоимения от 2 л., свързващи се с глаголи в 3 л. (Лажински 2006). Тук си струва да се подчертае, че К. Цанков забелязва доближаването на функцията на думите *pan, pani* в изразите за вежливост до българските местоимения *Вие, Вас, Ви* заради тяхната десемантизация (Цанков 1988: 15).

ния полски език в селата и малките градчета. Постепенно изчезва заедно с изчезването на диалектите. Този начин на обръщение към събеседника е бил предпочитан от държавната администрация след 1945 година, когато са се борили срещу изразите с местоименията *pan, pani* и глагол в трето лице като неправилни в политическо отношение реликви от миналото. *Pan i pani* са били заменени от *obywatel, kolega, towarzysz* с глагол във 2 л. мн.ч.: *Towarzystwo, zanieście to do sekretariatu, Kolego, macie już swoją legitymację?* (Хушча 2006: 120). Изразите от този тип не са се запазили, учтивото говорене с глагол във 2 л. мн.ч. в днешния полски език е рядко и има най-често диалектна основа.

В българския език разговор на официално ниво с група хора изисква употребата на сказуемо във 2 л. мн.ч. Учтивата форма тогава е омонимна с формата, използвана на неформално ниво. Вероятно затова остава извън сферата на интересите на учените, изследващи явленията на речевия етикет.

В полския език такива речеви актове изискват употребата на сказуемо в 3 л. мн.ч. (задължително с личното местоимение *panowie, panie* или *państwo*): *Śluchają państwo programu pierwszego Polskiego Radia.* (Марцяник 2007: 119), *Państwo są proszeni.* (Згулкове 1993: 41), *panowie czytają, panie czytają* (Хушча 2006: 169). Като че ли също толкова често се срещат изказвания със сказуемо във 2 л. мн.ч. от типа *Państwo piszecie do mnie listy., Śluchacie państwo.* (Марцяник 2009: 208, 209). Марек Лажински твърди: „До днес не е установена структура на изречения в мн.ч. в която свързването с 2 л. няма фамилиарен характер, напр. *pozwólcie państwo*, въпреки че публикациите за правилен полски език препоръчват тук формата, която е идентична с формата за трето лице: *niech państwo pozwolą.* В Корпуса на полския език на Полското научно издателство формата, препоръчвана от езиковедите, се среща десет пъти по-рядко от разговорната” (Лажински 2006: 41). Обаче преобладава мнението, че употребата на глагол във 2 л. мн.ч. в такава комуникативна ситуация придава на изказването донякъде фамилиарен характер, свидетелства за намаляване на дистанцията между адресанта и адресата, типична е за разговорния полски език. Малгожата Марцяник отбелязва, че: „Формата *państwo*, адресирана към

повече от един адресати, традиционно се свързва с формата за 3 л. мн.ч. на глагола и изразява уважение към адресата. Същата тази форма, свързана с глагол във 2 л. мн.ч., вече не изразява уважение” (Марцяник 2009: 209). Това кореспондира с констатацията на Ромуалд Хушча, че са недопустими съчетания от типа **księża czytacie*, **panie doktor czytacie* заради ниското ниво на вежливост на такива изрази (Хушча 2006: 170, 171).

Извършеното сравнение показва, че доколкото при разговор на неформално ниво в двата езика се използва казуемо в една и съща форма (2 л. ед.ч. и мн.ч.), то при разговор на формално ниво се използват различни форми на казуемото. Нормите на полската езикова вежливост изискват, обръщайки се към един събеседник, да се използва казуемо в 3 л. ед.ч. Употребата при формална комуникация на изрази с глагол във 2 л. ед.ч. от типа *pan czytasz* е ограничена до разговорния стил. Характерна е за необразованите лица, използва се за изразяване на негативни емоции по отношение на събеседника. Официалното ниво представят също изказванията със казуемо във 2 л. мн.ч., адресирани към един адресат, познати на българския език. В българския език това са учтиви форми, използвани повсеместно при разговор на формално ниво, а в полския език тяхната употреба се ограничава до диалектите и средата в малките градчета, и бавно изчезва. В българския език в изказванията на официално ниво, насочени към група хора се използва казуемо във 2 л. мн.ч., като при разговор с едно лице. В полския език в аналогична ситуация казуемото е в 3 л. мн.ч. Все по-чести са изразите с глагол във 2 л. мн.ч. от типа *państwo czytacie*, те обаче принадлежат към разговорния полски език.

Превод: Стелиана Данкова

ЛИТЕРАТУРА

Блох 2006: Bloch, J. Bibliografia prac z zakresu polskiej etykiety językowej. Warszawa, Wydawnictwo Takt Grzegorz Dąbkowski, 2006.

Вежбицка 1999, Wierzbicka, A. Język – umysł – kultura. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 1999.

Згулкове 1993: Zgólkowie, H. i T. Językowy savoir-vivre. Praktyczny poradnik posługiwania się polszczyzną w sytuacjach oficjalnych i towarzyskich. Poznań, Kantor Wydawniczy SAWW, 1993.

Лажински 2006: Łaziński, M. О panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-płciowa. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.

Марцяник 2007: Marcjanik, M. Grzeczność w komunikacji językowej. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

Марцяник 2009: Marcjanik, M. Mówimy uprzejmie. Poradnik językowego savoir-vivre'u. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.

Пантелеева 1994: Пантелеева, X. Граматика на вежливата реч. София, Издателство „Наука и изкуство“, 1994.

Пантелеева 1994: Panteleeva, H. Gramatika na vzhlivata rech. Sofiya, Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“, 1994.

Пашов 1978: Пашов, П. „Авторската“ и „учтивата“ форма за множествено число. // Помагало по българска морфология. Имена. Съставил П. Пашов. София, Издателство „Наука и изкуство“, с. 445–454, 1978.

Pashov 1978: Pashov, P. „Avtorskata“ i „uchtivata“ forma za mnozhestveno chislo. // Pomagalo po balgarska morfologiya. Imena. Sastavil P. Pashov. Sofiya, Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“, s. 445–454, 1978.

Стефанова 1997: Стефанова, М. Познаваме ли българския речев етикет. София, 1997.

Стефанова 1997: Stefanova, M. Poznavame li balgarskiya rechev etiket. Sofiya, 1997.

Хушча 1996, 2006: Huszcza, R. Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 1996, 2006.

Цанков 1988: Цанков, К. Речев етикет. София, Държавно издателство „Народна просвета“, 1988.

Цанков 1988: Tsankov, K. Rechev etiket. Sofiya, Darzhavno izdatelstvo „Narodna prosveta“, 1988.

Цанков 1994: Цанков, К. Социолингвистика и речев етикет. Велико Търново, ИК „Знак ‘94“, 1994.

Цанков 1994: Tsankov, K. Sotsiolingvistika i rechev etiket. Veliko Tarnovo, IK „Znak ‘94“, 1994.